

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
РЕЗГИ КУІДЕРА
**“НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ЗОВНІШНІ ВПЛИВИ В
АРХІТЕКТУРІ МЕЧЕТЕЙ АЛЖИРУ
(XI ст.- 1830 рр.)”**

представлену на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам’яток архітектури

Актуальність теми дослідження Резги Куїдера обґрунтована у вступі, де автор підкреслює наявність малодослідженість багатьох аспектів, що стосуються ісламської архітектурної спадщини Алжиру, водночас підкреслюючи, що на території Алжиру зосереджена унікальна культурна спадщина ісламської архітектури, збереження якої і реставрація історичних об’єктів декларовані Державними законами: Алжир ратифікував Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (17.12.1975), Міжнародну конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини (20.04.2006), Конвенцію про охорону і заохочення форм культурного самовираження 2005 року (26.05.2005). Серед регіональних документів слід назвати Африканську культурну хартію (19.09.1990) [21]. На 64 сесії Генеральної Асамблеї ООН (22.07. 2009) було представлено відповідно до Резолюції 65/155 Генеральної Асамблеї (10.07.2009) інформацію від уряду Алжиру про державну політику в галузі культурної своєрідності.

Таким чином, тема дослідження Резги Куїдера відповідає політиці держави в галузі розвитку національної самобутності і обміну культурними традиціями. Водночас ця тема є актуальною і для країн поза межами Алжиру і країн Магрибу в цілому, враховуючи брак видань різними мовами, крім арабської та французької, що значно звужує коло науковців-читачів і широкого загалу, який цікавиться ісламською культурою. Цей факт набуває особливої актуальності в умовах глобалізації світу і потреби постійного оновлення науковою джерельною базою та обміном інформацією між науковцями різних країн. Крім цього, варто підкреслити, що тема ісламської архітектури взагалі і

алжирської ісламської архітектури зокрема майже не досліджувалася вітчизняними науковцями, отже, захист подібної праці аспірантом в Україні сприятиме долученню української науки до загальносвітової системи досліджень, присвячених ісламській спадщині різних країн.

Повнота викладу матеріалу в опублікованих працях за темою дослідження підтверджується тим, що результати досліджень, представлено на 8 наукових конференціях, з них 7 – міжнародні, 1– загальноукраїнська, опубліковані в 13 наукових працях: в фахових наукових виданнях України – 6 статей одноосібних, 2 в іноземних збірниках, які входять до наукометричної бази Copernicus, BazTech.BazHum. CEJSH, на Portalu Czasopism Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. na liście czasopism punktowanych MNiSW - część B (1 в співавторстві), 5 тез наукових доповідей (1 в співавторстві).

Оцінка змісту та висновків дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження складається з анотацій, зі словника спеціальних термінів, вступу, чотирьох розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаної літератури (107 позицій) і додатків, де наведено акти впровадження. До структури дисертації – зауважень немає.

Представлена праця внаслідок специфіки теми з одного боку і необхідності висвітлити її якомога повніше в різних аспектах є багатоаспектною: автор проаналізував природно-кліматичні, етнографічні, історичні умови Алжиру, релігійні канони ісламу і специфіку вчення сунітів і на основі розгалуженої джерельної бази і власних натурних досліджень визначив специфічні особливості архітектури мечетей Алжиру, для якої характерне поєднання глибинних місцевих традицій і мультикультуралізму.

У **вступі** розкрито і обґрунтовано актуальність теми, ступінь дослідження проблеми, визначено ціль, задачі, методи дослідження, сформульована наукова новизна дисертації та її практичне значення, приведені результати впровадження і інформація про апробації результатів дослідження.

У першому розділі **“Сучасний стан та проблеми дослідження мечетей Алжиру”** сформульовано визначальні ознаки мечеті та визначено стан

дослідження проблеми, проаналізовано вплив історичних, релігійних та природно-кліматичних умов на формування ісламської архітектурної школи Алжиру, розглянуто специфіку вчення ісламу у сунітів, регіональні особливості формування ісламської архітектури Алжиру. Проведено порівняльний аналіз історичних періодів, які визначаються зміною правлячих династій, і архітектурних періодів будівництва мечетей, які визначаються певними архітектурними та конструктивними змінами.

Автор підкреслив той факт, що ісламська архітектурна школа Алжиру сформувалась на тлі історичних змін, постійної зміни правлячих династій, а також під впливом специфічних природно-кліматичних умов та етнічних особливостей, зазначивши при цьому, що на ранніх періодах ісламська архітектурна школа Алжиру знаходилась під впливом давньоримської та арабської архітектури, частково під перськими впливами, але поступово в ній відчутнішими ставали суто національні ознаки. Основою для суто магрибської ісламської архітектури були стародавні берберські фортифікації, що і зумовило простоту та без декоративність мечетей магрибського типу.

До важливого висновку слід віднести висновок про невідповідність історичних і архітектурних періодів будівництва мечетей, оскільки один архітектурний період може об'єднувати кілька історичних періодів. Історична періодизація склалася відповідно до зміни правлячих династій, а архітектурна періодизація виявляє періоди, коли відбувались зміни в розплануванні, об'ємно-просторовій композиції, формах елементів, зміні конструктивних схем чи декоруванні мечетей різних періодів. Автор зазначив, що всього виділяють 13 історичних періодів, з них 1, 3 та 6 періоди – це арабське правління, 2 період – період персидської династії Ростемідів, 4,5,7,8,9,10 періоди правління місцевих берберських династій в основному з берберів Західного Магрибу-Марокко, 12 період – правління Османської імперії. На основі такого всебічного аналізу визначено проблеми і основні задачі дослідження.

В другому розділі **“Основи методології дослідження мечетей Алжиру”** описано системний підхід до дослідження архітектури мечетей, розроблено

структурно-логічні моделі, визначено принципи і методи збереження ісламської архітектурної спадщини Алжиру у відповідності до державної політики.

Дисертант детально описує прогнозовані результати застосування методу системно-структурного аналізу в якості основного, що дозволяє проаналізувати мечеті на різних ієрархічних рівнях, визначити спільне і відмінне між мечетями різних періодів, а також між мечетями одного періоду і між мечетями різних країн на рівні композиційної побудови, архітектурно-конструктивних систем, інтер'єру, видів монументально-декоративного мистецтва. Мечеті аналізуються від укрупненого містобудівного рівня (розташування в міському середовищі) до об'єктного (планування, композиційна побудова) і поелементного (складові елементи наземної частини мечеті, конструктивні системи, декоративне оздоблення фасадів і інтер'єрів). Також проведено порівняльний аналіз ознак мечетей на різних ієрархічних рівнях з архітектурною періодизацією та географією розташування, що дозволяє визначити національні ознаки та зовнішні впливи в ісламській архітектурній школі Алжиру.

В третьому розділі **“Містобудівні, планувальні та композиційні особливості мечетей Алжиру”** дисертант аналізує особливу роль мечетей в міському середовищі, специфічні принципи утворення історичних міст-фортець (касб) Алжиру, основні планувальні рішення мечетей і принципи побудови об'ємно-просторової композиції.

Автором встановлено перелік специфічних прийомів розташування мечетей в міському середовищі: в міському центрі на перепланованій головній магістралі, в середньовічному міському центрі на головній магістралі, під кутом до головної магістралі, на другорядній вулиці, в глибині кварталу, на горі, у фортеці, при палаці. Важливим висновком є те, що, оскільки історичні мечеті зводились в містах-фортецях з середньовічною нерегулярною системою вулиць, розташування багатьох мечетей не відповідає сучасним прийнятим в світі нормам евакуації.

Доведено на прикладах основних міст-центрів ісламського будівництва в Алжирі, що в їх основі завжди була укріплена фортеця-касба з системою

середньовічної вуличної мережі. В місті завжди була головна мечеть – Джамаа Ель Кебір – розміри якої залежали від функцій міста і кількості населення, та кілька менших квартальних мечетей.

На основі аналізу планувань мечетей різних періодів можна простежити, як відбувалась трансформація планувань: від основного арабського типу плану колонної мечеті на ранньому періоді шляхом поступової модифікації, появою нашарувань інших культур, в тому числі давньоримської, візантійської, османської. В результаті сформувались два основні типи планів колонних мечетей.

Зазначені специфічні особливості об'ємно-просторової композиції мечетей магрибського типу: специфіка об'ємно-просторової композиції мечеті магрибського типу полягає в тому, що наявність купола для неї нехарактерна, роль його набагато менше, ніж в мечетях османської ісламської школи, натомість застосовується принцип контрастного поєднання горизонтального простого об'єму мечеті з вертикаллю мінарету, що складається з кількох зменшених догори і поставлених одна на одну призм. Пропорційна побудова мінаретів досить проста, в основі лежить сторона квадрату плану. Можна стверджувати про поступовий відхід в ісламському будівництві до місцевих регіональних традицій, меншого масштабу і середньомасштабності фасадів.

Цікаві спостереження наведені щодо композиції мечетей різних типів і різних періодів, зазначено, в чому саме полягали прояви мультикультуралізму.

В четвертому розділі **“Характеристика елементів мечетей Алжиру, особливості конструкцій та декору”** відповідно до розроблених структурно-логічних моделей проаналізовано основні форми елементів, конструктивні системи та декор, і на основі висновків попередніх розділів і розділу чотири сформульовано ознаки регіональної своєрідності та зовнішніх впливів в архітектурі мечетей Алжиру.

Проаналізовано характерні форми елементів, їх модифікації, конструкції, декор на фасадах та в інтер'єрах і на основі всіх попередніх розділів доходить

до висновків, в чому саме сконцентровано проявились ознаки національної ідентичності, а що свідчило про зовнішні нашарування.

Новаторськими є і сформульовані загальні висновки, які безпосередньо мають і теоретичне, і практичне значення. Серед висновків хочеться особливо виділити ті, які є надзвичайно важливими не лише для розвитку науково-теоретичної бази мечетей Алжиру, а й для нового будівництва мечетей в національних формах, а саме:

1. Виявлено основні ознаки національної самобутності і зовнішні впливи в архітектурі мечетей Алжиру XI ст.– 1830 р. (на різних періодах і в різних регіонах). Аргументовано еволюцію мечетей Алжиру від функціональності і конструктивності до декоративності в поширенні тонкого арабескового візерунку, сталактитових склепінь і карнизів, в декоруванні інтер'єрів, в появі великої кількості модифікованих варіацій античних капітелей і ускладненні геометричних форм арок.

Доведено, що національні форми мечетей Алжиру виражено у: безкупольних магрибських і хариджитських мечетях; призматичних і звужених догори з гострокутними елементами завершень типах мінаретів зведених з урахуванням сейсмічної активності; застосуванні колонного типу мечеті з перекриттям кожної нави окремими двосхилими дахами; використанні легких дерев'яних конструкцій дахів.

2. Доведено, що основним елементом-виразником національної своєрідності в усі часи залишався мінарет магрибського (призматичний двоюрисний) або хариджитського типу (звужений догори пірамідальний з гострокутними елементами завершення), який став унікальним явищем в архітектурі: він виявився стійким до змін і протягом VII-XIX століть в різних варіаціях повторювався фактично один і той самий тип мінарету (відмінності полягали в висоті, пропорціях, кількості ярусів, завершенні, орнаментиці).

Досліджено основні відмінності архітектури, які з'явилися внаслідок зміни династій, переселень з Аль-Андалус та з інших регіонів Алжиру, приходу іноземних завойовників переважно в вирішенні інтер'єру (від більш простого

до більш декоративного); у створенні внутрішнього двору (з декором на стінах, ордером, складними формами арок обхідних галерей, басейнами, озелененням, тощо). Встановлено, що характер призматичного двохярусного мінарету магрибського типу зберігав свої семантичні ознаки (від фортифікаційних башт раннього періоду до декоративних башт часів османського панування; мінарети хариджитів, звужені догори призматичні форми яких з гострокутними елементами завершень початково утворено як оптимальні для умов сейсміки, залишились у подальшому свої особливості).

3. Запропоновано типологію основних типів мечетей Алжиру:

а) мечеті магрибського типу (найбільш розповсюджені на заході і північному заході, на півночі і на сході вони поєднуються з мечетями інших типів) з простими геометричними формами, часто неоздоблені на фасаді або з поєднанням масивних стін і тонкого фасадного декору, колонного типу (безкупольні або з малим куполом), наві паралельні стіні кібли, перехрестя нав в інтер'єрах визначене стовпами з утворенням арок, роль внутрішнього двору не така значна, як в османських мечетях, призматичний мінарет, арки підковоподібної або півиркульної форми, арка міхрабу підковоподібна або у вигляді мушлі. Для декоративного оздоблення застосовано мармур, природний камінь, полив'яну кераміку, дерев'яне різьблення;

б) мечеті мозабітського типу (в долині р. Мзаб) підкреслено прості за формами, меншого розміру, з дуже товстими стінами і малими віконцями, з підземними ходами і сходами, часто без мінаретів взагалі (мінарети тільки в кількох головних мечетях і тільки проти стіни кібли або поряд з нею, з функціями сигнальних веж), наявність внутрішнього двору необов'язкова, в плануванні інтер'єрний простір колонного типу розділений на декілька автономних молитовних приміщень з власними стінами, будівельні матеріали дуже прості і тільки місцеві, без будь-якого декору;

в) мечеті запозиченого османського типу (на півночі і на сході) – купольного типу, з одночасним поєднання античних і візантійських традицій, з внутрішнім двором, оточеним галереями з півкуполами, з мінаретами

османської циліндричної форми з конічними завершеннями, які ніколи не виконували функцій сигнальних веж.

4. На основі системно-структурного аналізу простежено розповсюдження типів об'ємно-просторових композицій мечетей на території Алжиру і доведено, що основним типом планування є тип арабської колонної мечеті з паралельними чи перпендикулярними стіні кібли навами, до якого в часи османського панування додається тип купольної османської мечеті. Більше розмаїття спостерігається не в типах планувань і об'ємно-просторових композиціях, а в формах елементів і декоративному оздобленні.

На основі одночасного розгляду і аналізу природно-кліматичних умов, історичних періодів, культурних традицій різних регіонів Алжиру доведено, що архітектурна ісламська школа Алжиру сформувалась хоча під сильним арабським впливом на ранньому періоді, проте зі збереженням і поступовим розвитком в часи панування магрибських династій власних берберських архітектурно-будівельних традицій. Внаслідок специфічних природно-кліматичних умов на території Алжиру сформувались окремі регіони зі збереженням власних традицій, захищені від зовнішніх впливів.

Розуміння специфіки проявів національної ідентичності в мечетях Алжиру дозволяє проектувати нові мечеті в національних традиціях певних регіонів.

Дисертація справляє позитивне враження завершеного наукового дослідження, виконаного на високому науковому рівні, що помітно і в структурі роботи, і в мові викладення інформації, де автор толерантно посилається на попередників, і підкреслено специфікою ілюстративного ряду з поєднанням ручної і комп'ютерної графіки. Такий багатоаспектний огляд дозволив автору визначити ознаки національної ідентичності і зовнішні впливи в архітектурі мечетей Алжиру в загальносвітовому контексті формування ісламської архітектури.

Усі чотири розділи роботи мають висновки, а загальні висновки завершують проведене дослідження.

В цілому позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, необхідно зазначити певні **зауваження** до поданої роботи:

1. Автор згадує в тексті відомі мечеті (с.66, 70-82). В подальшому рекомендовано розширити перелік досліджуваних мечетей маловідомими історичними мечетями в малих і середніх містах, доповнити дослідження історичними відомостями про дати їх спорудження, натурним обстеженням, визначенням технічного стану історичних мечетей, що має стати науковим підґрунтям для подальших пам'яткоохоронних і реставраційних робіт та до розширення пам'яткоохоронного реєстру.

2. В третьому розділі в основному детально проаналізовано і досліджено розташування мечетей в основних центрах – м. Алжир, Тлемсен, Недрома, Константина, Оран, Гардайя (с.117-127), але відсутній аналіз розташування мечетей в структурі інших населених пунктів з розробкою охоронних зон і урахуванням сучасних містобудівних змін, а також вбачається необхідним розвинути зазначений аспект про невідповідність історичних мечетей сучасним нормам евакуації внаслідок затісненого навколишнього простору і відсутності зон накопичення людей в разі евакуації.

3. Пропонується також доповнити дослідження більшою кількістю конструктивних схем різних періодів і аналітичною частиною, цей підрозділ є помітно менший у порівнянні з іншими підрозділами (с.190-196).

Водночас, враховуючи багатоаспектність теми дослідження, ці зауваження не впливають на високий рівень представленої роботи.

Висновок щодо дисертаційного дослідження. В цілому, дисертація Резги Куідера «Національна ідентичність і зовнішні впливи в архітектурі мечетей Алжиру (XI ст. – 1830 рр.)» відповідає вимогам до кандидатських дисертацій і є завершеною, самостійно виконаною роботою, в якій отримано нові наукові результати, що у сукупності вирішують завдання дослідження; висновки і рекомендації у дисертації сформульовано ґрунтовно і переконливо; робота отримала належне висвітлення у наукових фахових виданнях та

науково-практичних конференціях, вона має практичне значення та безперечну наукову цінність.

Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

За кваліфікаційним рівнем робота «НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ЗОВНІШНІ ВПЛИВИ В АРХІТЕКТУРІ МЕЧЕТЕЙ АЛЖИРУ (XI ст. – 1830 рр.)» відповідає паспорту спеціальності 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури, являє собою самостійне авторське дослідження, а її автор – РЕЗГА КУІДЕР заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата архітектури.

Офіційний опонент:

кандидат архітектури,
доцент кафедри дизайну інтер'єру,
факультету архітектури, будівництва та дизайну
Національного авіаційного університету,
доцент Гнатюк Л. Р.

д.іс. гр. Гнатюк Л. Р.
з а с в і д ч у
Вчений секретар
Національного авіаційного університету

